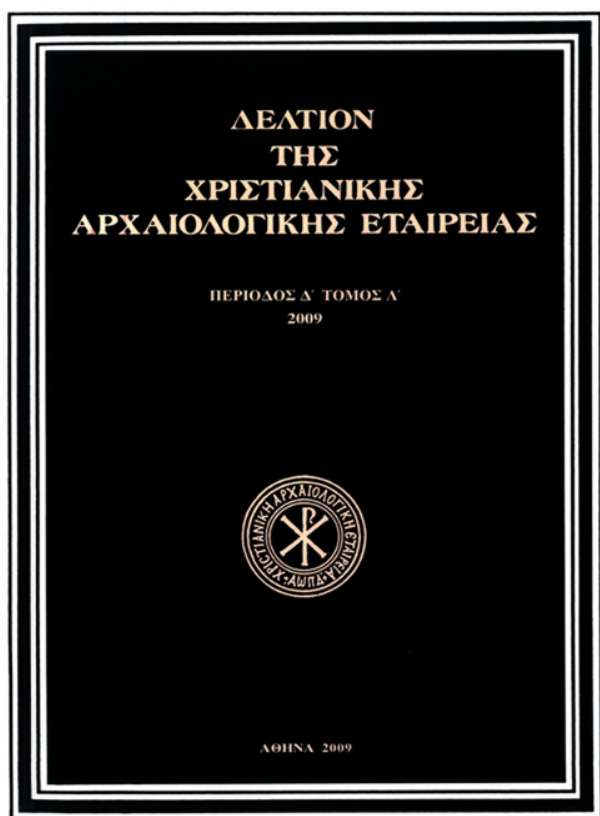

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 30 (2009)

Δελτίον ΧΑΕ 30 (2009), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ηλία Κόλλια (1936-2007)

Κυπριακές εικόνες στην Αμοργό

Παναγιώτης Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.652](https://doi.org/10.12681/dchae.652)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π. Λ. (2011). Κυπριακές εικόνες στην Αμοργό. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 30, 225–232. <https://doi.org/10.12681/dchae.652>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κυπριακές εικόνες στην Αμοργό

Παναγιώτης ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Περίοδος Δ', Τόμος Λ' (2009) • Σελ. 225-232

ΑΘΗΝΑ 2009

ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΟΡΓΟ

Η προσφορά μου στον τόμο εις μνήμην τοῦ Ἡλίου Κόλλια ἀφορᾷ εἰκόνες ποὺ σώζονται στὴν Ἀμοργό, νησι τῶν Κυκλάδων ποὺ γιὰ ὠρισμένα χρόνια εἶχε ὑπαχθεῖ στὴν 4ῃ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, τὴν ἐποχὴ ποὺ τὴν διηύθυνε ὁ ἀλησμόνητος συνάδελφος καὶ φίλος. Ὁ Ἡλίας μοῦ εἶχε πρόθυμα παραχωρήσει τὴν ἀδεια δημοσιεύσεως τῶν εἰκόνων, γιὰ τίς ὁποῖες θὰ γίνεи λόγος, ποὺ φυλάσσονται στὴν ἱστορικὴ μονὴ τῆς Παναγίας Χοζοβιωτίσσης¹.

Ἡ πρώτη εἰκόνα, διαστάσεων 106×81×2,5 ἐκ., ποὺ σώζεται σὲ κακὴ κατάσταση, συντηρήθηκε πρὸ μερικῶν ἐτῶν χωρὶς τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε ἡ μεταλλικὴ ἐπένδυσή της. Εἶναι ζωγραφισμένη σὲ τέσσερις σανίδες –δύο μεγάλες στὸ κέντρο καὶ δύο στενὲς στὰ πλάγια– στερεωμένες μὲ τρεῖς δοκίδες, καρφωμένες στὸ πίσω μέρος μὲ γυψτοκαρφα. Κάτω ἀπὸ τὴν κατώτερη δοκίδα εἶναι προσηλωμένη μία πρόσθετη ὀριζόντια σανίδα, διαστάσεων 79,5×8×2,5 ἐκ. Αὐτόξυλο πλαίσιο πλάτους 3,5 ἐκ. ἐξέχει ἐλαφρῶς.

Ἡ εἰκόνα παριστάνει τὸν ἅγιο Γεώργιο καβάλλα σὲ ἄσπρο ἄλογο, ποὺ βαδίζει ἀργὰ πρὸς τὰ δεξιὰ (Εἰκ. 1). Μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι κρατεῖ ἀσπίδα καὶ μὲ τὸ δεξιόν, ποὺ βαστᾷ κάθετα ἀκόντιο, ἀγκαλιάζει ἓνα παιδί καθισμένο στὰ καπούλια τοῦ ἀλόγου, τὸ ὁποῖο κρατεῖ κύπελλο στὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ κανάτι στὸ δεξιόν. Τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου εἶναι στραμμένο πρὸς τὸν θεατὴν. Τὸ ἀναπετάριν του ἀπλώνεται καὶ γεμίζει τὸ κενὸ στὴν ἄνω ἀριστερὴ γωνία. Στὴν ἀντίστοιχη δεξιᾷ γωνία εἰκονίζεται μέσα σὲ τεταρτοκύκλιο, διάστικτο μὲ ἀστέρια, ὁ Χριστὸς ποὺ εὐλογεῖ. Χαμηλὰ εἰκονίζεται μέσα σὲ λίμνη ὁ δράκος, τὸν ὁποῖο κατέβαλε ὁ ἅγιος, καὶ δεξιότερα ἢ πριγκήπισσα τὴν ὁποία ἔσωσε. Τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς εἰκόνας εἶναι ξαναζω-

γραφισμένο καὶ δὲν εἶναι συνεπῶς βέβαιο ὅτι περιελάμβανε ἀρχικὰ τὸ ἐπεισόδιο αὐτό.

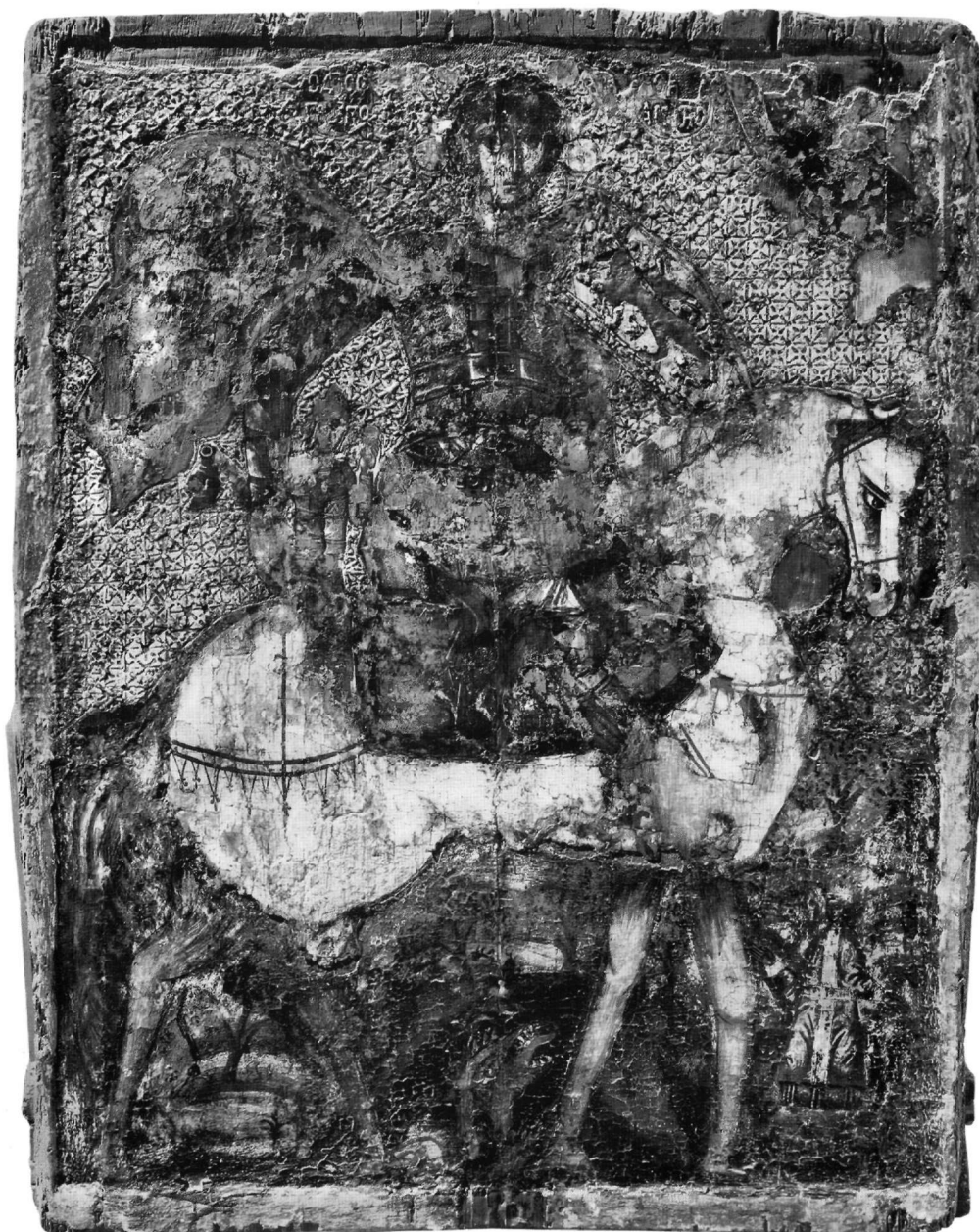
Στὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου ὁ προπλασμός εἶναι καφέ. Ἐχει χαμηλὸ μέτωπο, λεπτὴ μύτη καὶ μικρὸ στόμα (Εἰκ. 2). Πυκνὰ λεπτὰ παράλληλα φῶτα εἶναι ζωγραφισμένα δίπλα στὸ δεξιόν μάτι καὶ πάνω ἀπὸ τὸ στόμα. Ὁ ἅγιος φορεῖ βαθυγάλαζο χειριδωτὸ χιτῶνα μὲ λευκὲς τίς φωτισμένες ἐπιφάνειες, κόκκινο θώρακα καὶ μανδύα, καὶ ἀνοικτοκάστανες δρομίδες. Τὸ παιδί στὰ καπούλια τοῦ ἀλόγου φορεῖ καστανέρυθρο ροῦχο καὶ κόκκινο σκουφοῦ· τὸ κανάτι ποὺ κρατεῖ εἶναι βαθυγάλαζο. Στὴν ἀσπίδα διατηροῦνται σὲ ἐλαφρὸ ἀνάγλυφο λείψανα ἀνορθωμένου λιονταριοῦ γυρισμένου ἀριστερὰ μὲ σηκωμένη τὴν οὐρὰ, κρινανθέμων καὶ γεωμετρικοῦ κοσμήματος στὴν παρυφή (Εἰκ. 3). Ὁ ἀνάγλυφος ἐλισσόμενος βλαστός, ποὺ κοσμεῖ τὸν φωτοστέφανο τοῦ ἁγίου, διακόπτεται ἀπὸ τέσσερις κύκλους. Ἡ ἵπποσκευὴ εἶναι κόκκινη, μὲ κρόσσια ποὺ κρέμονται σχηματίζοντας ἀνάποδα κρινάνθημα. Στὸ ξαναζωγραφισμένο κάτω τμήμα τοῦ πίνακα ὁ δράκος εἶναι πράσινος καὶ τὸ ἔδαφος ἀποδίδεται φυσιοκρατικὰ μὲ δενδρύλλια καὶ χόρτα.

Ὁ λευκὸς κάμπος κοσμεῖται μὲ πλέγμα ἀναγλύφων τετραγώνων. Στὴν διασταύρωση τῶν γραμμῶν σχηματίζονται κουκκίδες, ἀπὸ ὅπου ξεκινοῦν διαγώνιες ποὺ πλαταίνουν πρὸς τὸ κέντρο τῶν διαχώρων (Εἰκ. 1 καὶ 3). Στὸ ἄνω δεξιόν καὶ τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα τοῦ κάμπου ὁ διάκοσμος φαίνεται σήμερὰ ἐγγράρακτος, ἐπειδὴ ἐξέπεσαν τὰ ἀνάγλυφα στοιχεῖα, τῶν ὁποίων διατηροῦνται ἴχνη.

Ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου εἶναι γραμμένη μὲ ἄσπρα ἀνάγλυφα κεφαλαῖα γράμματα μέσα σὲ δύο κυανοὺς κύκλους ἢ ἐπιγραφή: Ο ΑΓΙΟΣ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο Β[ΑΛΣ]/ΑΜΙΤΗΣ.

¹ Πὰ τὸ μοναστήρι βλ. τὸν ἐξαίρετο ὁδηγὸ τῆς Λίλας Μαραγκοῦ, *Ἀμοργός. Μονὴ Παναγίας τῆς Χοζοβιώτισσας*, Ἀθήνα 1988. Πρβλ. καὶ Ἀ. Μηλιαράκη, *Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων Νήσων κατὰ μέρος. Ἀμοργός*, ἐν Ἀθήναις 1884, 30-35. Ἰ. Βο-

γιατζίδου, *Ἀμοργός. Ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τῆς νήσου*, ἐν Ἀθήναις 1918, 16-68. E. Kolodny, *Un village cycladien. Chora d'Amorgos*, Aix-en-Provence 1992, 37-43.

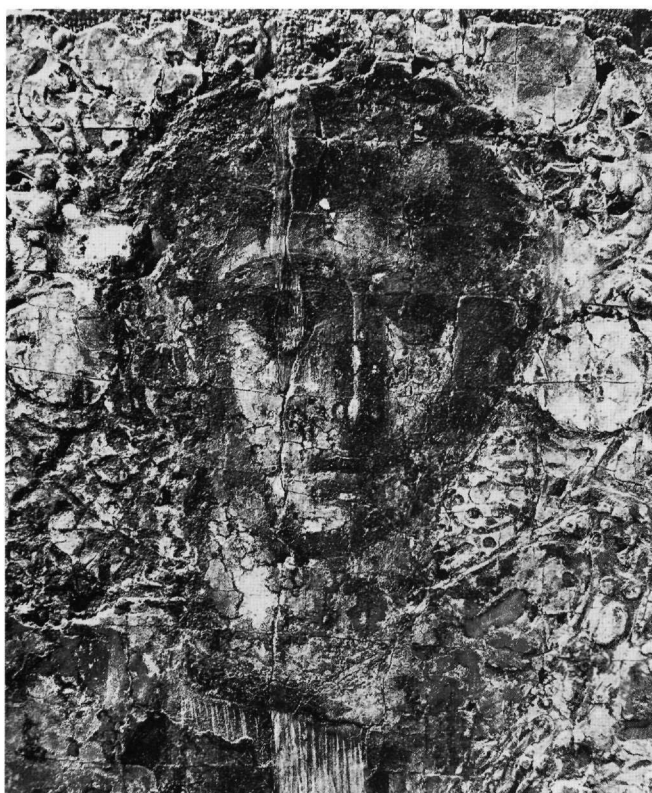
Εἰκ. 1. Ἀμοργός. Μονὴ Παναγίας Χοζοβιωτίσσης. Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Τὸ μονύδριό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βαλσαμίτη εἶναι μετόχι τῆς μονῆς Χοζοβιωτίσσης, πού ἀπέχει περίπου μίαν ὥρα ΝΔ. τῆς Χώρας. Στὸν ναὸ ὑπῆρχε ὕδρομα-

ντεῖο, φημισμένο σὲ ὅλες τὶς Κυκλάδες. Τὸ περιγράφουν ὅλοι οἱ περιηγηταὶ πού ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἀμοργό, ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ.² Ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου

² Ἀ. Μηλιαράκη, «Τὸ ἐν Ἀμοργῷ μαντεῖον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βαλσαμίτου», *Ἑστίς*, ΙΣΤ', ἀριθ. φύλλου 411, 13 Νοεμβρίου

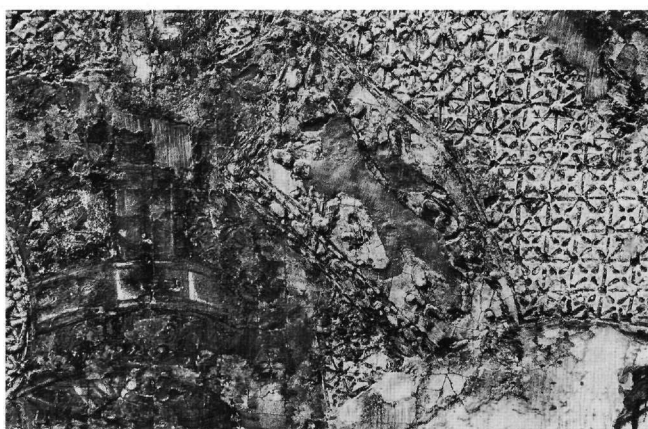
1883, 717-720. Πρῶτος μνημονεύει τὸ προσκύνημα ὁ ἀββᾶς Richard τὸ 1651.

Εικ. 2. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιτίσσης. Εικόνα του ἁγίου Γεωργίου. Τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου.

λιτανευόταν μαζί με τὸ παλλάδιον τῆς Μονῆς, τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Χοζοβιτίσσης, στὴν Χώρα καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Ἀμοργοῦ, ὁλόκληρη τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου³.

Στὴν πίσω ὄψη τῆς εἰκόνας (Εἰκ. 4) εἶναι σχεδιασμένοι με κόκκινο χρῶμα πάνω σὲ λευκὸ βάθος σταυρὸς καὶ ἡ

Εἰκ. 3. Ἀμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιτίσσης. Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἡ ἀσπίδα τοῦ ἁγίου.

ἐπιγραφή IC [XC]. Ὁ σταυρὸς ἔχει δύο ὀριζόντιες κεραίες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ κατώτερη εἶναι διαγώνια.

Ὁ Μεγαλομάρτυς Γεώργιος εἰκονίζεται συχνὰ ἐφιππος ἀπὸ τὴν μεσοβυζαντινὴ περίοδο καὶ ἔξῃς. Ἀπὸ τὸν 12ο-13ο αἰ. παριστάνεται ἐνίοτε μὲ ἓνα παιδί στὰ καπούλια τοῦ ἀλόγου. Ἡ παράσταση αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν διάσωση, μὲ ἐπέμβαση τοῦ «αἰχμαλώτων ἐλευθερωτοῦ» ἁγίου, ἐνὸς παιδιοῦ ποῦ, σύμφωνα μὲ τὰ Θαύματά του, εἶχε σκλαβωθεῖ στὴν Λέσβο ἀπὸ Σαρακηνοῦς. Ὁ ἅγιος Γεώργιος τὸ ἄρπαξε, ἐνῶ κερνοῦσε κρασί τὸ ἀφεντικό του, καὶ τὸ μετέφερε στὸ σπίτι τῶν γονέων του⁴.

Ὁ ἅγιος Γεώργιος μὲ τὸν οἰνοχόο πισωκάπουλα εἰκονίζεται συνήθως στὰ πρῶιμα παραδείγματα, ὅπως στὴν εἰκόνα μας, μὲ τὸ ἄλογο σὲ παρέλαση⁵, καὶ σπανιώτερα ἀνασηκωμένο στὰ πίσω πόδια, ὅπως στὰ περισσότερα παραδείγματα τῆς κρητικῆς σχολῆς⁶. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ κυρίως στὰ ἑλληνικὰ νησιά: τὴν Κύπρο⁷,

³ Βλ. τίς περιγραφὲς τῶν Ἀντωνίου Μηλιαράκη (Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων Νήσων (ὑπόσημ. 1), 38-40) καὶ James Theodore Bent (The Cyclades, or Life Among the Insular Greeks, Λονδῖνο 1885, 475-480, 485-487).

⁴ Βλ. R. Cormack - S. Michalarias, «A Crusader Painting of St George: 'maniera greca' or 'lingua franca'?», The Burlington Magazine 126 (1984), 132-141. G. Dimitroklallis, «Saint Georges passant sur la mer», ΔΧΑΕ ΚΣΤ' (2005), 367-371.

⁵ Πά τὸν ὅρο βλ. Ν. Χατζηδάκη, «Κρητικὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου καβαλλάρη σὲ παρέλαση. Ἀπὸ τὴ δωρεὰ Στεφάνου καὶ Φραγκίσκου Βαλλιάνου στὸ Μουσεῖο Μπενάκη», Τὰ Νέα τῶν Φίλων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, Ὀκτ.-Δεκ. 1989, 9-23.

⁶ Ὅπως σὲ κρητικὴ εἰκόνα ποῦ βρῖσκεται στὴν Κέρκυρα (Π. Λ. Βοκοτοπούλου, Εἰκόνες τῆς Κερκύρας, Ἀθήνα 1990, 22-24, εἰκ.

12) ἢ σὲ εἰκόνες τοῦ Ζαχαρία Τζακαροπούλου, τοῦ 1635, στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Ἀφέντη στὸ χωριὸ Ἅγιος Λουκάς τῆς Σίφνου (Θ. Ἀλιπράντη, Θησαυροὶ τῆς Σίφνου, Ἀθήνα 1979, 31-32, πίν. 17, 18, εἰκ. 14) καὶ τοῦ Ἱεροδιακόνου Ἰωσήφ, ἔργο τοῦ 1649, σήμε-
ρα στὴν Γενεύη (Les icones du Musée d'Art et d'Histoire, Genève 1985, ἀριθ. 29). Πρβλ. καὶ Dimitroklallis, ἔ.δ., 368 καὶ σημ. 14.

⁷ Ὅπως σὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἁγία Μαρίνα Φιλούσας (Ἀθ. Παπαγεωργίου, Εἰκόνες τῆς Κύπρου, Λευκωσία 1991, 73, εἰκ. 53), ἀπὸ τὸν Ἅγιο Κενδέα τῆς Πάφου (αὐτ., 143-147, εἰκ. 98) καὶ ἀπὸ τὴν Χρυσαινιώτισσα, σήμε-
ρα στὴν Φανερωμένη (Ν. Παναγιῇ, Ὁ Ἱερὸς Ναὸς Παναγίας τῆς Φανερωμένης στὴ Λευκωσία τῆς Κύ-
πρου, Λευκωσία 2002, 52· ἡ σύνθεση εἶναι ἐδῶ ζωγραφισμένη ἀντίστροφα) καὶ σὲ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας Χρυσελευσῶσας στὴν Ἐμπα (Ἀθ. Παπαγεωργίου, Ἱερὰ Μητροπολις Πάφου. Ἰστο-

Εικ. 4. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβωτίσσης. Εικόνα του άγιου Γεωργίου. Ή πίσω όψη.

την Ρόδο⁸, την Κρήτη⁹, τις Κυκλάδες¹⁰. Μεγάλη εικονογραφική όμοιότητα με την εικόνα μας ως προς την στά-

ση του άγιου και του παιδιοϋ και τὸ ἀναπετάριν παρουσιάζει εικόνα του Βρετανικοϋ Μουσείου, πού ἴσως ζωγραφίσθηκε στην Κύπρο¹¹. Όμοια εἶναι ἡ ἱποσκευὴ στὰ καπούλια τοῦ ἀλόγου σὲ εἰκόνα τοῦ Σινᾶ, ὅπου ἡ κίνηση τοῦ ζώου εἶναι ἀντίστροφη¹². Στὴν Ἀφέντρια τοῦ Κουτσοβέντη καὶ στίς τοιχογραφίες τῆς Ρόδου τὸ ἄλογο καλπάζει. Σὲ ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς τὸ θέμα συνδυάζεται μετὴν δρακοντοκτονία¹³.

Τὸ ἐπίθετο Βαλσαμίτης δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ ὠρισμένο τύπο τοῦ άγιου Γεωργίου. Στὸν Φωτοδότη, μετόχι τῆς Χοζοβιώτισσας στὴν Χώρα τῆς Ἀμοργοῦ, φυλάσσεται εἰκόνα τοῦ άγιου Γεωργίου ἐφίππου μετὴν ἐπιγραφή: Ο ΑΓ(ΙΟC)/ΓΕΩΡΓΙΟC Ο ΒΑΡCΑΜΗΤΙC, ἐπαρχιακὸ ἔργο τοῦ 17ου μᾶλλον αἰ., πού ἀνήκει στὴν παραλλαγὴ ὅπου ὁ άγιος ἀκοντίζει τὸν δράκο καὶ τὸ ἄλογο εἶναι σηκωμένο στὰ πίσω πόδια (Εἰκ. 5)¹⁴, ὅπως στὴν εἰκόνα τῆς Κερκύρας καὶ τὰ ἄλλα παραδείγματα τῆς ὑποσημείωσης 6.

Τὸ ἀνάγλυφο βάθος ὑποκαθιστᾷ συχνὰ τὴν δαπανηρὴ ἀργυρεπίχρυση ἐπένδυση τῶν εἰκόνων στὰ ὕστερα βυζαντινὰ χρόνια. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ μαρτυρεῖται ἰδίως στὴν Κύπρο, ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 12ου αἰ., ὅταν στὸ νησί ἰδρύεται φραγκικὸ βασίλειο¹⁵. Ὁ κάμπος τῶν εἰκόνων κοσμεῖται μετὴν ἀνάγλυφους βλαστοὺς ἢ, ὅπως στὴν εἰκόνα τῆς Ἀμοργοῦ, μετὴν τετράγωνα καὶ ἄλλα γραμμικὰ σχέδια. Γεωμετρικὸ σχέδιο, ἀνάλογο μετὴν εἰκόνας τῆς Ἀμοργοῦ, ἔχουν ἀρκετὲς κυπριακὲς εἰκόνες, ὅπως ἡ Παναγία Βρεφοκρατοῦσα μετὴν ἐπιγραφὴ Ἐλεοῦσα τῆς Χρυσαιινιώτισσας στὴν Λευκωσία¹⁶, ἡ Θεοτόκος σὲ παραλλαγὴ τῆς Κυκκώτισσας ἀπὸ

ρία καὶ τέχνη, Λευκωσία 1996, 92, εἰκ. 50), στὸν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ τοῦ Πεδουλά, τοῦ 1474 (Θ. Παπαδόπουλλος (ἐκδ.), *Τοτορία τῆς Κύπρου*, τ. Ε' 2, Λευκωσία 1996, πίν. LXXI. Dimitrokallis, ἔ.ἀ., 369, εἰκ. 3), στὸν Σταυρὸ τοῦ Ἀγιασμάτη, τοῦ 1494 (Α. καὶ J. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus*, Λονδῖνο 1985, 206, εἰκ. 119) καὶ στὴν Παναγία Ἀφέντρια τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου Κουτσοβέντη (αὐτ., 467, εἰκ. 280).

⁸ Σὲ τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Νικολάου Διμυλιάς (Dimitrokallis, ἔ.ἀ., 369, εἰκ. 4) καὶ τοῦ Ἰλκ Μιχράμπ στὴν πόλη τῆς Ρόδου (Α. Κ. Ὁρλάνδου, «Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ρόδου», *ABME* 7 (1948), 152-154, εἰκ. 126).

⁹ Ὅπως σὲ εἰκόνα τῆς Παναγίας Λιθινῶν Σητείας (*Εἰκόνες τῆς κρητικῆς τέχνης*, Ἡράκλειον 1993, 501, ἀριθ. 146) καὶ σὲ τοιχογραφίες τοῦ Μιχαήλ Ἀρχαγγέλου στὴν Σαρακίνα Σελίνου (M. Bouboukakis κ.ἀ., *Byzantinisches Kreta*, Μόναχο 1983, 207, εἰκ. 159) καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Σφακιώτη στὸ Διαβαῖδὲ Πεδιάδος (Dimitrokallis, ἔ.ἀ., 369).

¹⁰ Π.χ. σὲ εἰκόνα τοῦ Ζαχαρία Τζακαροπούλου, τοῦ 1635, στὸν Ἅγιο Γεώργιο Ἀφέντη τῆς Σίφνου (Ἀλιπράντης, ἔ.ἀ. (ὑποσημ. 6), 31-32, πίν. 17, 18, εἰκ. 14) καὶ σὲ εἰκόνα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Ἀνά-

φης, τοῦ 1638 (Βοκοτόπουλος, ἔ.ἀ. (ὑποσημ. 6), 23).

¹¹ Cormack - Michalaris, ἔ.ἀ., 132-141, εἰκ. 2. D. Buckton (ἐπιμ.), *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, Λονδῖνο 1994, 176, ἀριθ. 191 (R. Cormack). *The Glory of Byzantium*, Νέα Ὑόρκη 1997, ἀριθ. 261 (J. Folda).

¹² Cormack - Michalaris, ἔ.ἀ. (ὑποσημ. 4), 137, εἰκ. 8.

¹³ Βλ. π.χ. τίς εἰκόνες πού μνημονεύονται στὴν ὑποσημείωση 6.

¹⁴ Εὐχαριστῶ τὸν αἰδ. πρωτοπρεσβύτερο π. Θωμᾶ Συνοδινὸ γιὰ τὴν εὐγενὴ παραχώρηση τῆς φωτογραφίας τῆς εἰκόνας.

¹⁵ D. Talbot Rice, «Cypriot Icons with Plaster Relief Backgrounds», *JÖB* 21 (1972), 269-278. M. Franta, «Raised Gilded Adornment of Cypriot Icons, and the Occurrence of the Technique in the West», *Gesta* 20 (1981), 333-347. Τοῦ ἰδίου, «Relief in Gilded Pastiglia on the Cypriot Icons and its Propagation in the West», *Πρακτικὰ τοῦ Δευτέρου Διεθνοῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου* (Λευκωσία, 20-25 Ἀπριλίου 1982), Λευκωσία 1986, τ. Β', 539-544. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 30-31.

¹⁶ Talbot Rice, ἔ.ἀ., 274, εἰκ. 8. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 42, εἰκ. 26.

τήν Ἀσίον¹⁷, ἔνθρονη Βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκος τῆς Φανερωμένης στήν Λευκωσία¹⁸, ὁ Χριστός Παντοκράτωρ στὸν οἰκισμὸ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ¹⁹, ἡ Γλυκοφιλοῦσα Θεοτόκος ἀπὸ τὸν Καλοπαναγιώτη²⁰, ἄλλη Γλυκοφιλοῦσα ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ στήν Ἀνώγυρα, σήμερα στὸ Μουσεῖο τῆς Μητροπόλεως Πάφου²¹, καὶ ἡ Θεοτόκος μεταξὺ τῶν ἁγίων Λουκᾶ καὶ Λαζάρου στήν Ἀγγελόκτιστη τοῦ Κιτίου²². Ὅλες αὐτὲς οἱ εἰκόνες ἔχουν χρονολογηθεῖ μεταξὺ τοῦ 13ου καὶ τοῦ 15ου αἰ. Ἀνάλογο ἀνάγλυφο διάκοσμο ἔχουν τὰ κεντήματα στὰ ἄμφια καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ εὐαγγελίου τοῦ ἁγίου Νικολάου στήν μεγάλη εἰκόνα του ἀπὸ τὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Στέγης, τοῦ 13ου αἰ., σήμερα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο τοῦ Ἰδρυάματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στήν Λευκωσία²³, καὶ ἡ καλύπτρα τῆς Θεοτόκου Παραμυθίας σὲ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Πενταλιᾶ, σήμερα στὸ Μουσεῖο τῆς Μητροπόλεως Πάφου, τὴν ὁποία ὁ Παπαγεωργίου χρονολογεῖ στὸν 14ο-15ο αἰ.²⁴ Τὸ ἴδιο θέμα διακοσμεῖ τὸν φωτοστέφανο τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος τοῦ 1262/3 στήν Ἀχρίδα²⁵ καὶ συναντᾶται καὶ σὲ ὄψιμη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ Ἀργυροκάστρου²⁶. Οἱ περιπτώσεις ὅπου τὸ πλέγμα τῶν ἀναγλύφων τετραγώνων ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐκτὸς τῆς Κύπρου εἶναι ἐλάχιστες. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς εἰκόνας πὺν μᾶς ἀπασχολεῖ σὲ κυπριακὸ ἐργαστήριον. Τὴν ἀποψη αὕτη ἐνισχύει καὶ ἡ ἀπεικόνιση στήν ἀσπίδα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἀνωρθωμένου λιονταριοῦ τῶν Lusignan²⁷ (Εἰκ. 3).

Ἡ κακὴ κατάσταση τῆς εἰκόνας δυσκολεύει τὴν χρονολόγησή της. Τὸ πλάσιμο στὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου μὲ πυκνὰ λεπτὰ παράλληλα φῶτα δίπλα στὸ δεξι μάτι καὶ πάνω ἀπὸ τὸ στόμα συνηγορεῖ γιὰ ὄψιμη χρο-

Εἰκ. 5. Ἀμοργός. Ναὸς Φωτοδότου. Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βαλσαμίτου.

νολόγησι, στήν δευτέρη ἴσως πενήνταετία τοῦ 14ου αἰ.

Κυπριακῆς προελεύσεως εἶναι πιθανῶς καὶ ἄλλες δύο εἰκόνες τῆς Ἀμοργοῦ. Δημοσιεύοντας πρὸ δέκα σχεδὸν

¹⁷ Talbot Rice, ἔ.ἀ., 272-273, εἰκ. 5. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 55, εἰκ. 35.

¹⁸ A. Papageorgiou, *Icones de Chypre*, Γενεύη 1969, εἰκ. σ. 39. Talbot Rice, ἔ.ἀ., 274, εἰκ. 7.

¹⁹ S. Sophocleous, *Icones de Chypre. Diocèse de Limassol 12e-16e siècle*, Λευκωσία 2006, 26, 167, 323, ἀριθ. 14.

²⁰ Ἀ. Παπαγεωργίου, *Ἡ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1995, 139. *Βυζαντινὴ μεσαιωνικὴ Κύπρος*, βασιλίσα στήν Ἀνατολὴ καὶ ρήγαινα στὴ Δύση, Λευκωσία 1997, 114, ἀριθ. 52.

²¹ Παπαγεωργίου, *Τερὰ Μητροπόλιν Πάφου* (ὑποσημ. 7), 147, εἰκ. 96.

²² Κ. Γερασίμου κ.ἀ., *Ἡ κατὰ Κίτιον ἀγιογραφικὴ τέχνη*, Λάρνακα 2002, 134, ἀριθ. 3 (Χρ. Σπανοῦ).

²³ D. Mouriki, «Thirteenth-Century Icon Painting in Cyprus», *The*

Griffon, N.S., 1-2 (1985-1986), 38-42, 46-47, εἰκ. 48. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 46-55, εἰκ. 32. *The Glory of Byzantium*, Νέα Ὑόρκη 1997, ἀριθ. 263.

²⁴ Παπαγεωργίου, *Τερὰ Μητροπόλιν Πάφου* (ὑποσημ. 7), εἰκ. 101.

²⁵ V. Djurić, *Icones de Yougoslavie*, Βελιγράδι 1961, 18, 83-84, ἀριθ. 2, πίν. II. Frinta, «Relief in Gilded Pastiglia», ἔ.ἀ. (ὑποσημ. 14), 541, εἰκ. 8.

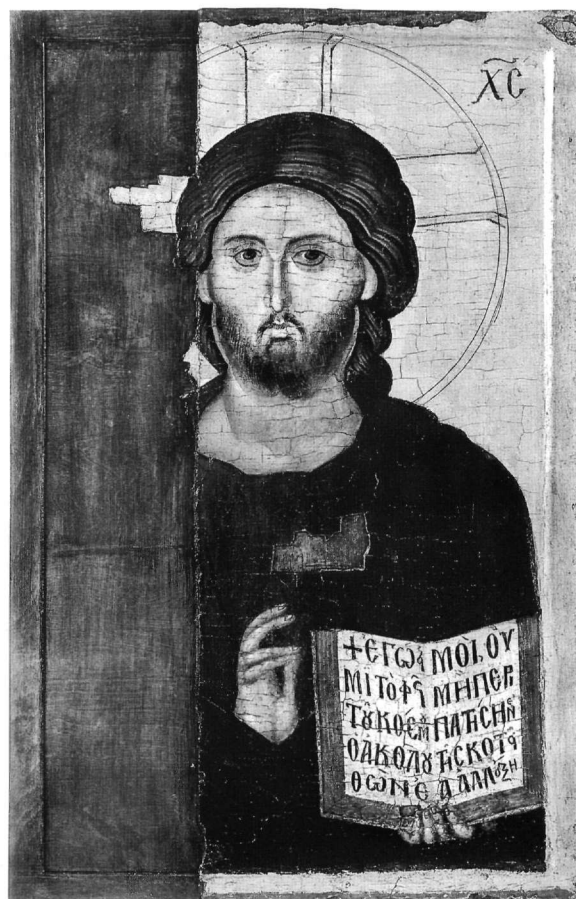
²⁶ *Εἰκόνες ἀπὸ τῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητος τῆς Ἀλβανίας*, Θεσσαλονίκη 2006, 112-113, ἀριθ. 36 (Ε. Δρακοπούλου). Ἡ εἰκόνα χρονολογεῖται στὸν 18ο αἰ. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπαντᾷ ἐνίοτε σὲ εἰκόνες τῆς Ἀλβανίας ἀνάγλυφος διάκοσμος στὸν κάμπο, μὲ φυτικὰ ὅμως θέματα. Βλ. αὐτ., 102.

²⁷ W.-H. Rudt de Collenberg, «L'héraldique de Chypre», *Cahiers d'Héraldique* III (1977), 85-99. G. Markou, *Heraldry in Cyprus*, Λευκω-

Εἰκ. 6. Ἀμοργός. Μονὴ Παναγίας Χοζοβιώτισσης. Εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος.

ἐτῶν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος στὸ τέμπλο τῆς Χοζοβιώτισσας (Εἰκ. 6), τὴν εἶχα συγκρίνει μὲ τὸν Παντοκράτορα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν Λευκωσία, σήμερα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', ὅπου τὸν Χριστὸ πλαισιώνουν δύο σεβίζοντες ἄγγελοι²⁸. Δύο χρόνια ἀργότερα δημοσιεύθηκε εἰκόνα μὲ τὸ ἴδιο θέμα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὴν Γαλάτα (Εἰκ. 7)²⁹. Οἱ ὁμοιό-

Εἰκ. 7. Γαλάτα. Ναὸς Παναγίας. Εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος.

τητες στὴν εἰκονογραφία καὶ τὴν τεχνοτροπία μεταξύ τῶν εἰκόνων τῆς Χοζοβιώτισσας καὶ τῆς Γαλάτας εἶναι τόσο μεγάλες, ὥστε θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν στὸν ἴδιο ζωγράφο. Τὰ κεφάλια, οἱ φωτοστέφανοι, τὰ ἀνοικτὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἐπιγραφές τους εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπα. Οἱ διαφορὲς ἐντοπίζονται στὸν τρόπο εὐλογίας καὶ στὴν ἐπιγραφή Ὁ Παντοκράτωρ, ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Γαλάτας. Οἱ χρονολο-

σία 2003, 34, 145. Πὰ παραστάσεις σὲ νομίσματα βλ. Βυζαντινὴ μεσαιωνικὴ Κύπρος (ὑπόσημ. 19), 90-91, ἀριθ. 30, 32-34.

²⁸ Πὰ τὴν εἰκόνα στὸ τέμπλο τῆς Χοζοβιώτισσας βλ. Π. Α. Βοκοτοπούλου, «Οἱ δεσποτικὲς εἰκόνες τῆς Μονῆς Χοζοβιώτισσης», *Φῶς Κυκλαδικόν. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη τοῦ Νίκου Ζαφειρόπουλου*, Ἀθήνα 1999, 360-363, πίν. 1-2. Πρβλ. τὸν κατάλογο τῆς ἐκθέσεως *Μυστήριον Μέγα καὶ Παράδοξον*, Ἀθήνα 2001, 200, ἀριθ. 57 (Π. Α. Βοκοτόπουλος). Πὰ τὴν εἰκόνα τῆς Λευκωσίας βλ. Παπα-

γεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 93, εἰκ. 58. Πὰ τὴν συγκεκριμένη παραλλαγή τοῦ Παντοκράτορος πρβλ. Ν. Σιώμκου, «Εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοδυνάμου στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου καὶ ἡ τάση ἐπιστροφῆς στὰ πρότυπα τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Πρωτάτου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα», *ΔΧΑΕ ΚΘ'* (2008), 139-141, εἰκ. 1.

²⁹ *Τετὰ Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια τέχνης καὶ ἀγιότητος*, Λευκωσία 2000, 276, ἀριθ. 16 (Κ. Παπαϊωακείμ).

γήσεις που έχουν προταθεί είναι τα μέσα του 14ου αϊ. για τον Χριστό της Γαλάτας, ή δεύτερη πενήνταετία του 14ου ή οι αρχές του 15ου αϊ. για τον Παντοκράτορα της Χοζοβιώτισσας και το τέλος του 14ου αϊ. ή η πρώτη πενήνταετία του 15ου για την εικόνα της Λευκωσίας. Οι τρεις εικόνες προέρχονται πιθανότατα από το ίδιο εργαστήριο, το οποίο θα βρισκόταν στην Κύπρο, από όπου ή μία εικόνα εστάλη στην Άμοργό. Στο εργαστήριο αυτό ζωγραφίστηκε προφανώς και η πάριση του Παντοκράτορος του τέμπλου της Χοζοβιώτισσας εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσης στον τύπο της Καρδιώτισσας (Εικ. 8)³⁰. Η απουσία ιδιαζόντων κυπριακών χαρακτηριστικών στις εικόνες αυτές υποδηλώνει ίσως ότι το εργαστήριο βρισκόταν μὲν στην Κύπρο, οί ζωγράφοι του όμως είχαν έρθει ένδεχομένως από την Κωνσταντινούπολη³¹.

Ίδιαίτερες σχέσεις της Άμοργού με την Κύπρο την εποχή της Φραγκοκρατίας δὲν μαρτυρούνται από τις γνωστές σὲ μένα δημοσιευμένες πηγές. Οί μόνες μνείες που βρήκα είναι ναυάγιο γαλέρας προερχομένης από την Κύπρο στὰ νερά της Άμοργού τὸ 1359 καὶ σύντομη παραμονή του Jacques de Lusignan στην γειτονική Σχοινοούσσα τὸ 1383³². Σχέση με την Κύπρο υποδηλώνει ὁ θρύλος ὅτι ἡ εικόνα της Παναγίας Χοζοβιώτισσας ἦλθε από την μεγαλόνησο, ἂν καὶ ἄλλος θρύλος βέβαια την συνδέει με την μονή Χοζιβᾶ κοντὰ στην Ίεριχώ³³. Οί εικόνες που μᾶς ἀπασχόλησαν υποδηλώνουν την ὑπαρξὴ τὸν 14ο αϊ. ἀρκετὰ στενῶν σχέσεων της μονῆς Χοζοβιώτισσας με την Κύπρο³⁴.

Εικ. 8. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας. Εικόνα της Θεοτόκου Γλυκοφιλούσης.

³⁰ Βοκοποπούλου, «Οί δεσποτικές εικόνες της Μονῆς Χοζοβιώτισσας», ἔ.ἀ., 360, 361, 363-366, πίν. 3-5.

³¹ Μὲ την Κύπρο ἔχει συσχετισθεῖ, ἄλλὰ μὲ ἐπιφυλάξεις, καὶ ἄλλη βυζαντινὴ εικόνα που σώζεται στὶς Κυκλάδες: ἡ Παναγία Δεομένη στην Καταπολιανή της Πάρου. Βλ. Ἀ. Μητσάνη, «Βυζαντινὴ εικόνα της Παναγίας δεομένης στην Καταπολιανή Πάρου», ΔΧΑΕ ΚΓ' (2002), 190, 195, εἰκ. 17.

³² G. de Saint-Guillain, «Amorgos au XIVe siècle», BZ 94 (2001), 112, 87.

³³ A. Thumb, «Eine Klostergründungssage aus Amorgos», BZ 2 (1893), 295. Μαραγκοῦ, Άμοργός (ὑπόσημ. 1), 20-23. Πὰ την θρυλουμένη κυπριακή καταγωγή της εἰκόνος της Παναγίας βλ. καὶ J. Pitton de Tournefort, Ταξίδι στην Κρήτη καὶ τίς νήσους του Ἀρχιπελάγους, μετάφραση Μ. καὶ Μ. Ἀπέργη, Ἡράκλειο 2003, 258.

³⁴ Δυστυχῶς τὸ ἀρχεῖο της Μονῆς δὲν περιέχει τόσο παλαιὰ ἔγγραφα, ὅπως μὲ πληροφορεῖ ὁ συνάδελφος κ. Ἀγαμέμνων Τσελίκας, ὁ ὁποῖος τὸ ἔχει καταγράψει.

CYPRriot ICONS ON AMORGOS

An icon of St George on horseback, measuring 106×81×2.5 cm., preserved in a badly damaged condition in the Monastery of the Panayia Chozoviotissa on the island of Amorgos (Figs 1-4), may be attributed to a Cypriot workshop. On the horse's haunches is depicted the small slave who, according to tradition, was rescued by the saint as he was serving wine to his master and carried off to his ancestral home. The composition, with the horse parading, exhibits great similarity with icons and wall-paintings dating from the 12th century onwards from Greek islands: Cyprus, Rhodes, Crete and the Cyclades. In the Cretan School, the horse is depicted differently, rearing on its hind legs, and the saint spears a dragon. The Amorgos icon bears the inscription *Ο ΑΓΙΟΣ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο Β[ΑΛΑΜΙΤΗΣ]* ('Saint George Valsamitis'), after the name of a little church on the island at which there was a hydromantic oracle that attracted many pilgrims and is attested by foreign travellers from the middle of the 17th century onwards. The epithet *Valsamitis* does not characterise a specific type of St George, as is clear from an icon of the saint slaying the dragon, mounted on a horse rearing on its hind legs, preserved in another church on Amorgos (Fig. 5).

The main feature in favour of a Cypriot provenance for the icon is the relief background, characteristic of many Cypriot icons from the end of the 12th century onwards. Many Cypriot icons have a geometric design similar to that of the present icon. On the saint's shield, moreover, is a depiction of the lion rampant of the Lusignan kings of Cyprus. The icon probably goes back to the second half of the 14th century.

The icons of Christ Pantokrator and the Virgin and Child from the templon of the Chozoviotissa Monastery (Figs 6, 8) probably also have Cypriot origins. The icon of Christ exhibits many points of similarity with two icons with the same subject from the church of Ayios Georgios in Nicosia, now in the Byzantine Museum of the Archbishop Makarios III Foundation, and from the church of the Panayia in the Cypriot village Galata (Fig. 7), which presumably come from the same workshop. The matching icon of the Virgin and Child in the type known as Kardiotissa will also have been made in this workshop. The absence of distinctively Cypriot features in these icons, which date from the second half of the 14th or first half of the 15th century, suggests that the painters had their workshop on Cyprus but came from another artistic centre, probably Constantinople.